

Globalisering en duurzame ontwikkeling

De kracht van de globalisering en de wil om tot duurzame ontwikkeling te komen leiden tot een nieuwe wijze van denken (inclusief en holistisch) en tot nieuwe instituties in de samenleving. Daardoor zijn de verhoudingen tussen bedrijfsleven, overheid en samenleving in een nieuwe fase gekomen. Het gaat nu om een vruchtbare en dynamische symbiose tussen deze drie.

Eind jaren tachtig begon het woord globalisering in zwang te komen. Het verschijnsel van internationalisering en mondialisering is natuurlijk al veel ouder. Als men de geschiedenis daarvan wil beschrijven kan men heel lang terug gaan. Toch is het pas in deze eeuw dat gesproken wordt over wereldoorlogen en *multinationals*. Direct na de Tweede Wereldoorlog kwam het in vervolg op de Volkenbond tot de Verenigde Naties en de in beginsel voor alle volkeren geldende Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Toch gebruikten we de decennia na de Tweede Wereldoorlog het woord globalisering niet. Het zou tot het eind van de Koude Oorlog duren voordat een samenloop in technische, economische en politieke (ideologische) ontwikkelingen tot een zodanige versnelling van grensover-

schrijdende ontwikkelingen leidde dat men van globalisering ging spreken.

Technische, economische en politieke ontwikkelingen

Wat hielden die ontwikkelingen concreet in? Bij de techniek ging het vooral om het huwelijk tussen de satellieten en de computer en in samenhang daarmee met nieuwe technieken die gewichtsbesparend waren. Deze technologische ontwikkelingen hadden niet alleen grote betekenis voor de economie, 'Less weight, more signs', maar ook voor de communicatie tussen mensen en volkeren. 'The bits provoked one world', CNN en inmiddels ook tal van andere media zijn vicereventwintig uur per dag met ons. Naast de techniek zagen we economische ontwikkelingen. Dan gaat het om meer handel, investeringen en vooral om 'global sourcing'. De politieke globalisering wordt vooral ge-

Prof. drs. R.F.M. Lubbers

markeerd door het feit dat we na een periode waarin we spraken over de Eerste, Tweede en de Derde Wereld in eens te maken kregen met een situatie waarin bijna alle landen en volkeren zich ten principale uitspraken voor het model 'markt plus democratie'. Door de samenloop en het elkaar onderling versterken van deze technologische, economische en ideologische ontwikkeling worden we nu geconfronteerd met nieuwe verschijnselen. Een daarvan is het zwakker worden van staten en daarmee van de politiek zoals die zich langs de lijnen van de *trias politica* ontwikkeld heeft. Omdat de grenzen vervagen, of beter gezegd doordringbaar worden is het moeilijker beleid langs de lijnen van de *trias politica* gestalte te geven. De Fransman Guéhenno spreekt zelfs van "*le fin de la démocratie*". Politiek is nu eenmaal minder effectief en daarom ook minder geloofwaardig. Het valt niet mee om gezamenlijk politiek te bedrijven gezien de tussen landen bestaande verschillen in prioriteit, fase van ontwikkeling en culturele achtergrond. En als regeringen het internationaal eens worden dan treft hun thuis het verwijt dat de democratie tekort schiet. Immers besluiten behoren in het eigen parlement genomen te worden. Het is niet verwonderlijk dat de zo tekort schietende politiek nog extra kwetsbaar wordt door verwijten terzake van corruptie en het denken in termen van de electoraal gewin. Regeringen hebben het niet makkelijk in een tijd van globalisering. Tegelijk zien we dat de burgers geconfronteerd worden met de kracht van globalisering in termen van economie, techniek en de zwakte van overheden. Daardoor raken de burgers steeds meer bezorgd over de kwaliteit van de samenleving. De theorie, dat de democratie de markt in toom moest houden

met het oog op de kwaliteit van de samenleving, gaat niet meer op nu de politiek in zijn traditionele vorm de globalisering niet meer aankan. Er dreigt kwaliteitsverlies en daarom ziet men tal van niet-gouvernementele organisaties (NGO's) en verbanden op godsdienstige grondslag tot ontwikkeling komen in reactie op dit dreigend kwaliteitsverlies. Kortgezegd: de globalisering kent ook zijn tegeneffecten. Nog eens anders gezegd, globalisering wordt gekenmerkt door individualisering. De tegeneffecten laten zien dat mensen nieuwe instituties creëren, voor wie het wij-denken karakteristiek is.

Gedrag ondernemingen

Deze algemene beschouwing is ook van betekenis op het terrein van het milieu. Sterker, als wij over sterk groeiende NGO's spreken denken wij vaak in de eerste plaats aan milieuorganisaties. Ook in het bedrijfsleven ziet men de effecten van andere verhoudingen ten opzichte van de politiek, de klassieke *trias politica* en de nieuwe institutionele krachten in de samenleving zelf. Het is opvallend dat bedrijven in hoog tempo maatschappelijke waarden zijn gaan internaliseren. Zij doen dat door middel van hun 'mission statements', door zich te binden aan 'codes of conducts' en door impliciet en expliciet verantwoording af te leggen voor hun milieu-inspanning. Sommigen spreken in dit verband van ethisch ondernemen (en van ethisch beleggen). Ik heb de neiging dit modern gedrag van ondernemingen meer in het verlengde te zien van een rationeel antwoord met het oog op de continuïteit en de groei van ondernemingen, op de nieuwe omstandigheden die globalisering nu eenmaal met zich

---

**Globalisering kent
ook zijn
tegeneffecten.**

---

meebrengt. Wat zijn dan de nieuwe omstandigheden die dit nieuwe gedrag provoceren. Dat wordt deels uitgemaakt door verwacht overheidsgedrag waar het betreft milieuvorschriften, deels echter ook door de druk die ervaren en verwacht wordt van NGO's. Die druk is relevant omdat ondernemingen nu eenmaal niet functioneren in een maatschappelijk vacuüm. Zij moeten hun producten afzetten en hun personeel gemotiveerd weten. Dat personeel wordt niet graag geconfronteerd met een negatief publiek imago via de media. Met name in de Verenigde Staten komt daarbij het feit dat burgers en groepen van burgers steeds meer toegang krijgen tot de rechter indien ondernemingen op het gebied van milieu en gezondheid tekort schieten. Daarbij wordt het steeds gebruikelijker dat preventief beleid in overeenstemming is met algemene verklaringen over wat als wenselijk en noodzakelijk beschouwd wordt. Rechters hebben meer dan vroeger de neiging in hun uitspraken rekening te houden met 'soft law'; het voldoen aan de zogeheten 'paper law' is niet meer afdoende. Voor grote ondernemingen voldoet het adagium, dat zij zich in ieder land houden aan de wetten van dat land, dus niet meer. Zij moeten twee stappen vooruit kijken. De eerste stap betreft dan dat via de niet-gouvernementele organisaties en algemene politieke verklaringen normen in een hoger tempo geglobaliseerd worden dan dat gebeurt door middel van wetten in de betrokken landen. De tweede stap betreft het verschijnsel dat in ieder land de wet slechts een minimumvoorwaarde is en dat de redenering 'heeft de onderneming wel genoeg gedaan om de milieu- of gezondheidsschade voor te zijn door goed preventief beleid', steeds meer in zwang komt.

Naast deze, vanuit ondernemingsperspectief bedreigende factoren, speelt ook een rol de toenemende overtuiging dat goed milieubeheer in de ondernemingen leidt tot betere kwaliteit en efficiëntie in en van de ondernemingen. Dit wordt kortweg wel eens aangeduid met *eco-efficiency*. Evenzeer als we er nu van overtuigd zijn dat het naleven van veiligheidsnormen in een bedrijf goed is voor kwaliteit en efficiëntie, zo zien we thans hetzelfde op milieuterein. Wat begint als kosten blijkt vaak ook financieel goed uit te werken. De hierboven genoemde bedreigingen en de win/win-situaties worden nog versterkt door de toenemende praktijk van banken en verzekeringsmaatschappijen om bij hun tariefstellingen rekening te houden met het daadwerkelijke milieubewustzijn van de ondernemingen.

Fases in het milieubeleid

Het is goed deze ontwikkelingen in samenhang te zien met andere verschijnselen aangaande het milieubeleid. Allereerst wil ik dan wijzen op de fases die het milieubeleid in ons land, maar ook in andere landen heeft doorgemaakt. Milieubeleid begint dicht bij huis en start zoals met de Hinderwet het geval was vaak met louter gebod en verbodsmaatregelen. Men noemt dit ook wel *'command and control'*. Vervolgens komen de pleidooien voor de internalisering van milieuwwaarden in de prijzen van producten. Dit gaat vaak hand in hand met het formuleren van antwoorden op milieuproblemen voor een groter geografisch gebied, zoals waterverontreiniging en zure regen. De vervuiler gaat betalen en het probleem van de externe effecten wordt aangepakt door die effecten 'te prijzen'. Dat noemt men internaliseren. De derde fase is vervolgens dat men in het beleid

rechtstreeks gaat mikken op sprongsgewijze verbeteringen door de toepassing van nieuwe technieken. Men gaat dan over naar doelgroepenbeleid en vraagt zich af, aan de tafel met vooruitstrevende ondernemingen uit die sector, hoe in een aantal jaren een sprongsgewijze verbetering te bereiken valt. Men komt dan vervolgens tot overeenstemming met die doelgroep om de verscherpte wet- en regelgeving pas in te laten gaan na komst van de nieuwe technieken, daarbij rekening houdend met de kwantitatieve verbeteringen die deze nieuwe technieken blijken te kunnen leveren. Met deze benadering worden opmerkelijke resultaten bereikt. De overheid hoeft niet overhaast met onvoldoende inzicht in wat echt mogelijk is regels te maken. De vooruitstrevende ondernemingen putten voordeel omdat ze niet in een korset gedwongen worden. Ze worden wel uitgedaagd om wezenlijke verbeteringen te bereiken, waarbij ze meer en meer de ervaring hebben dat dit het geheel van hun bedrijfsvoering ten goede komt. Het zogeheten 'free rider'-probleem blijkt beperkt daar waar op termijn een ieder gedwongen zal worden de nieuwe technieken toe te gaan passen.

Zo is er dus een samenhang tussen het denken in termen van eco-efficiency en win/win-situaties en het opvallend snel veranderend klimaat in ondernemingen waar het de hierboven behandelde 'mission statements' en milieumanagement betreft. Deze ontwikkeling wordt ook gesteund door wat men wel noemt 'verinnerlijking' van milieuwaarden. Hierbij gaat het niet zozeer om bedrijven maar om burgers. Langzaam maar zeker komt een beweging op gang dat burgers genegen zijn om in hun gedrag rekening te houden met milieu en natuur.

Een bekend voorbeeld vormt natuurlijk het scheiden van afval, maar ook de markt voor eco-labeling en groen beleggen kan niet los van deze verinnerlijking worden gezien.

'Earth charter'

De publieke bewustwording van milieu is dus van grote betekenis. Deze krijgt steeds weer nieuwe impulsen, met name via de NGO's. Dit gebeurt op ieder niveau, lokaal, regionaal, nationaal en mondiaal. Een bijzonder initiatief op dit terrein is het zogeheten 'earth charter'. Al vele jaren wordt hierover gedacht en gesproken. Een en ander raakte in een versnelling door de *United Nations Conference on Environment and Development* in Rio de Janeiro in 1992. Hoewel het toen niet tot een verklaring kwam, terwijl er wel verschillende modellen op tafel lagen, werden er wel 'Rio principles' afgesproken.

Inmiddels is na Rio de Janeiro het werk doorgegaan en ligt er bij de Verenigde Naties een waardevolle verklaring die als aanvulling op de Verklaring van de Rechten van de Mens, de verplichtingen van de mens ten opzichte van de natuur probeert vast te leggen. Deze verklaring geconcipieerd door de IUCN (*International Union for the Conservation of Nature*) richt zich op alle landen van de Verenigde Naties. Daarnaast wordt gewerkt aan een 'earth charter' die een ruimere kring van geadresseerden wil kennen, zoals regeringen, bedrijfsleven, groepen van burgers en burgers zelf. Kortom, de hele samenleving dus. Het 'earth charter' waaraan wordt gewerkt, in nauwe consultatie met tal van maatschappelijke instituties en ideële groeperingen, heeft veel te maken met de minder exclusieve rol van staten. Leest men het concept voor het 'earth charter' dan wordt men overi-

gens ook getroffen door de breedheid van de opzet ervan waar het de inhoud betreft. Bij het *'earth charter'* komen vraagstukken als armoede, ontplooiing van mensen, rechten van culturele minderheden enzovoorts evenzeer aan de orde als de klassieke *'protection of nature'*. Dat komt omdat zij die op deze terreinen werkzaam zijn steeds meer samenhang zien als het gaat om de kwaliteit van de samenleving. Zo kon het internationaal ook komen tot de doelstelling van een *'just, participatory and sustainable development'*.

Evolutie in het begrip duurzame ontwikkeling

Het concept van duurzame ontwikkeling kreeg primair gestalte door het rapport *'Our common future'*, de VN-publicatie van een commissie onder voorzitterschap van Gro Harlem Brundtland. Daarbij ging het om de bekommernis om ecologische waarden. Inmiddels is er veel geschreven en gepubliceerd over deze *'ecological sustainability'*. Daarbij is het gekomen tot een onderscheid tussen twee ambitieniveaus op het gebied van duurzame ontwikkeling. De eerste ambitie is het behoud van een basis aan beschikbare grond- en hulpstoffen die ook voor toekomstige generaties een met ons vergelijkbaar welvaartsniveau mogelijk maakt. De verdergaande ambitie betreft het intact houden van de ecosystemen in de diversiteit zoals wij die thans kennen. De eerste ambitie wordt wel aangeduid met *'weak sustainability'* en de tweede met *'strong sustainability'*. De laatste spoort vrij nauw met milieu én natuur.

In de kring van economen heeft er enkele jaren geleden een interessant debat plaats gehad over de vraag of duurzame ontwikkeling een politieke keus is (exo-

geen) of een economische (endogeen). Dit debat is naar mijn gevoel nooit tot een beslissende conclusie gekomen. Dat hoeft ook niet. Wel is het nuttig aan te tekenen dat dit debat te maken heeft met het voortgaande debat over *disconto*-voeten. In de economie is het gebruikelijk waarden in de toekomst naar het heden te *'discounten'*. Dat is voor de hand liggend omdat bij het vergelijken van waarden (investeringen en wat krijg ik ervoor terug) rekening gehouden moet worden met het moment waar men over spreekt. Duizend gulden in de toekomst is minder waard dan duizend gulden vandaag. Economen kunnen van mening verschillen over de hoogte van de *disconto*-voet, over het principe zijn zij het eens. Ecologen gaan echter vanzelfsprekend uit van één *disconto*-voet gelijk aan nul. Eco-economen hebben de neiging hetzelfde te doen. Dat vinden economen in het algemeen dan een politieke keus, hoezeer ook de stelling verdedigd kan worden dat duurzame ontwikkeling een economische waarde in zichzelf is. Bij het vooruit berekenen van milieueffecten van productie en consumptie en het daarbij hanteren van een *disconto*-voet van nul wordt eigenlijk impliciet uitgegaan van constante technieken. Zij die pleiten voor een *disconto*-voet gelijk aan nul abstraheren dus als het ware van de technologische vooruitgang en van het geleidelijk meer milieubewust consumentengedrag. Door sommigen wordt dan ook wel de these verdedigd dat het *'discounten'* van de toekomst zoals door economen gebeurt het spiegelbeeld is van de technologische vooruitgang. Daartegenover tenderen ecologen en eco-economen naar de stelling dat je niet bij voorbaat mag rekenen op die technologische vooruitgang. Bovendien zeggen zij dat er zoveel onzekerheid is

over het incassingsvermogen van onze ecosystemen dat het ook om die reden maar beter is aan de veilige kant van de streep te blijven.

Dit laatste argument heeft ook zijn plaats gekregen in het zogeheten '*precautionary principle*'. Dit beginsel, in rond Hollands 'bij twijfel onthoud u', is opgenomen in de *Rio-principles* en speelt sindsdien een grote rol in het internationaal beleid.

Tot zover een wat uitgewerkter profiel van het begrip ecologische duurzaamheid. Intussen wordt het begrip duurzaamheid ook meer en meer toegepast in samenhang met '*equity*'-vragen. '*Equity*' heeft alles te maken met inkomensverschillen ('*distributional equity*'). Er is een groeiende intuïtie dat als productie en consumptie wereldwijd worden en daarmee ook de ecologische opdracht, dat dan rechtvaardigheidsvragen betreffende inkomensverhoudingen tussen mensen ook wereldwijd relevant worden.

Zo beschouwd is ecologische duur-

zaamheid '*intergenerational equity*'. Inkomensverschillen tussen de volken in de verschillende landen, kan men dan aanduiden als '*spatial equity*'. Er is een menselijke neiging om de toekomst en de mensen hier ver vandaan minder belangrijk te vinden. Hand

in hand met groeiende belangstelling voor duurzame ontwikkeling is er dus meer aandacht voor distributieve rechtvaardigheid tussen opeenvolgende generaties en tussen mensen die nu in verschillende fasen van economische ontwikkeling leven.

Distributieve rechtvaardigheid, zo weten wij, kan echter niet los gezien wor-

den van aandacht voor participatie. Vandaar het motto '*a just participative and sustainable society*'. Duurzame ontwikkeling is dus ook gerelateerd aan participatie. Door de jaren heen is de overtuiging gegroeid dat armoede en gebrek aan participatie hinderpalen zijn voor een goed milieubeleid en dat omgekeerd uitputting van de natuur leidt tot steeds grotere barrières om tot goede ontwikkeling te komen.

Bij de jongste bijeenkomst in Rio de Janeiro, de zogeheten Rio+5-bijeenkomst, viel op hoeveel aandacht gegeven wordt aan '*community sustainability*'. Daarbij gaat het dus om sociaal-culturele cohesie die wezensvoorwaarde is voor zowel '*environment*' als '*development*'. Hier valt een interessant parallel te markeren met wat ik in het begin van dit artikel schreef over de kracht van de individualisering, die centraal staat in het proces van primaire globalisering, en daarnaast de nieuwe vorm van gemeenschapsdenken en gemeenschaps-handelen die evenzeer aan kracht wint.

**Distributieve
rechtvaardigheid
kan niet los worden
gezien van aandacht
voor participatie.**

Evenzeer is het opvallend hoezeer in opmars het belang is dat wordt toegekend aan culturele diversiteit. Mensen hechten aan hun wortels en willen mensen effectief participeren in opdrachten natuur, milieu en ontwikkeling

betreffend, dan moeten zij aangesproken worden in taal en waarden welke zij herkennen als hun eigen cultuur. Ook hier ziet men dus weer het paradoxale dat de homogenisering die het onvermijdelijk gevolg van globalisering lijkt te zijn, zijn antwoord vindt in een herlevend respect voor culturele diversiteit.

Tenslotte wordt in de literatuur tegenwoordig ook gesproken over *'institutional sustainability'*. Dat hiervoor bijzondere aandacht gevraagd wordt, heeft veel te maken met de hierboven gegeven analyse over de verzwakking van de staat, het politieke mechanisme, en de klassieke *trias politica* en de behoefte aan *'governance'* door en van instituties. Gaat het in het systeem van de *trias politica* over de wet (*'the rule'*), bij instituties gaat het over het verschijnsel dat de leden van instituties zich aan regels gebonden weten vanwege het loutere feit dat zij tot die institutie (willen) behoren. Deze regels zijn dus niet op de wet gebaseerd, maar daarmee zijn deze regels niet minder belangrijk.

**Duurzame
ontwikkeling heeft
geleid tot zeer veel
interdisciplinair
denken.**

---

clusief en holistisch) en tot nieuwe instituties in de samenleving (wijverbanden). Dit alles betekent dat de verhoudingen tussen bedrijfsleven, overheid en de samenlevingen in een nieuwe fase zijn gekomen. Het gaat nu om een vruchtbare en dynamische symbiose tussen deze drie.

Prof. drs. R.F.M. Lubbers is hoogleraar Globalisering van economie en samenleving aan de Katholieke Universiteit Brabant en voorzitter van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Waar het samenvattend om gaat is dat het begrip duurzame ontwikkeling in feite geleid heeft tot zeer veel interdisciplinair denken, of zo men wil meer holistisch denken. Als men eenmaal oog heeft voor deze tendens ziet men het op veel meer terreinen. Zo is er ook het voorbeeld van de literatuur met betrekking tot de zogeheten inclusieve technologie. Na alles wat hierboven gesteld is spreekt dit woord eigenlijk voor zich.

De begrippen globalisering en duurzame ontwikkeling zijn tot op zekere hoogte voortgekomen uit aandacht voor de krachten van economie, techniek en individualisering (de krachten van de Verlichting) en uit de bekommernis voor milieu en natuur bij de wereldwijde toepassing van deze krachten. Vervolgens zien we dat de kracht van de globalisering en de wil om tot duurzame ontwikkeling te komen leidt tot een nieuwe wijze van denken (in-